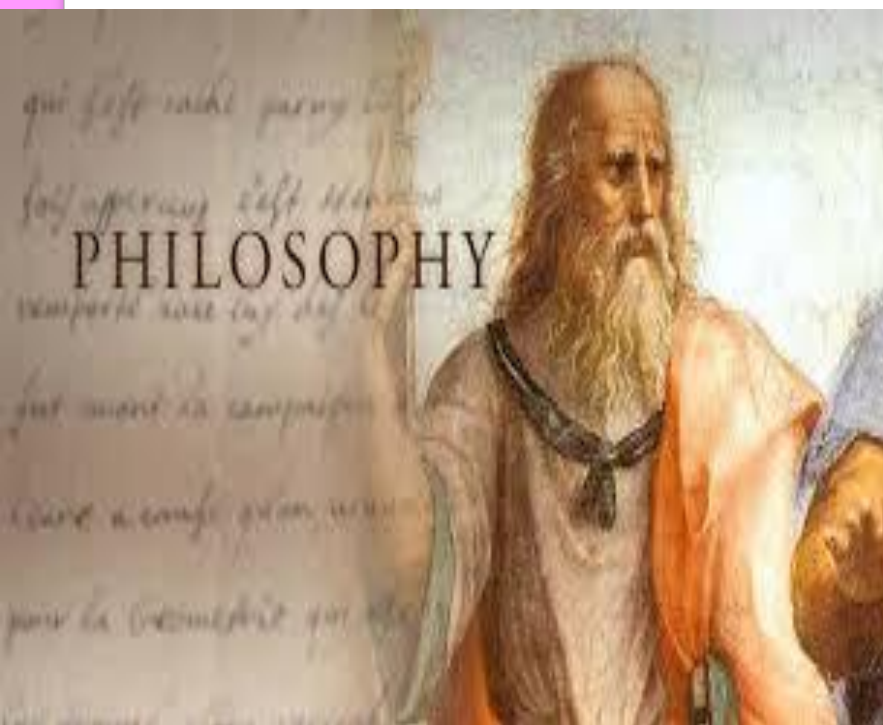

ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ

«Гуманитар фанлар» кафедраси

**1-МАВЗУ. ФАЛСАФА
ФАНИНИНГ
ПРЕДМЕТИ,
МАЗМУНИ ВА ИЛМ-
ФАН, МАДАНИЯТ
ТАРАҚҚИЁТИДАГИ
ЎРНИ.**

Режа

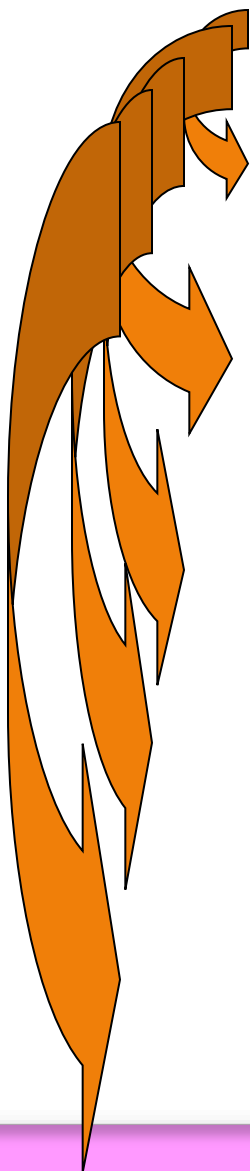
1. «Фалсафа» атамасининг мохияти ва мазмуни, унинг тарихий ва замонавий талқинлари.

2. Фалсафанинг бахс мавзулари ва уларнинг хилма хил талқинлари.

3. Дунёқараш тушунчаси, унинг мохияти ва мазмуни.

«Фалсафа»
тушунчаси

юнонча *phileo* – севаман
ва *sophia* – донолик
сўзларидан келиб чиққан бўлиб,
азкур атаманинг дастлабки маъносини
доноликка муҳаббат
деб талқин қилиш мумкин.

Фалсафий билимнинг муҳим таркибий қисмлари

онтология – мавжудлик, борлиқ ҳақидаги билим

гносеология
(бошқа бир терминологияга кўра – эпистемология)
– билиш назарияси

ижтимоий фалсафа – жамият ҳақидаги таълим

этика – ахлоқ ҳақидаги таълим

аксиология - қадриятлар ҳақидаги таълим

фалсафий антропология –
инсон ҳақидаги таълим ва бошқалар

Мустақил фалсафий фанлар

```
graph TD; A[Мустақил фалсафий фанлар] --> B[Этика]; A --> C[Мантиқ]; A --> D[Эстетика];
```

Этика
маънавият ва
ахлоқ
ҳақидаги
таълимот

Мантиқ
инсоннинг билишни
амалга ошириш
шакллари,
қонунлари ва
усулларини
ўрганадиган фан

Эстетика
гўзаллик қонунларига
мувофиқ ижоднинг
моҳияти ва
шакллари ҳақидаги фан

Фалсафанинг янги соҳалари

табиат фалсафаси,

танатология

*ҳуқуқ, фан, тарих,
сиёсат, санъат, дин,
техника фалсафаси*

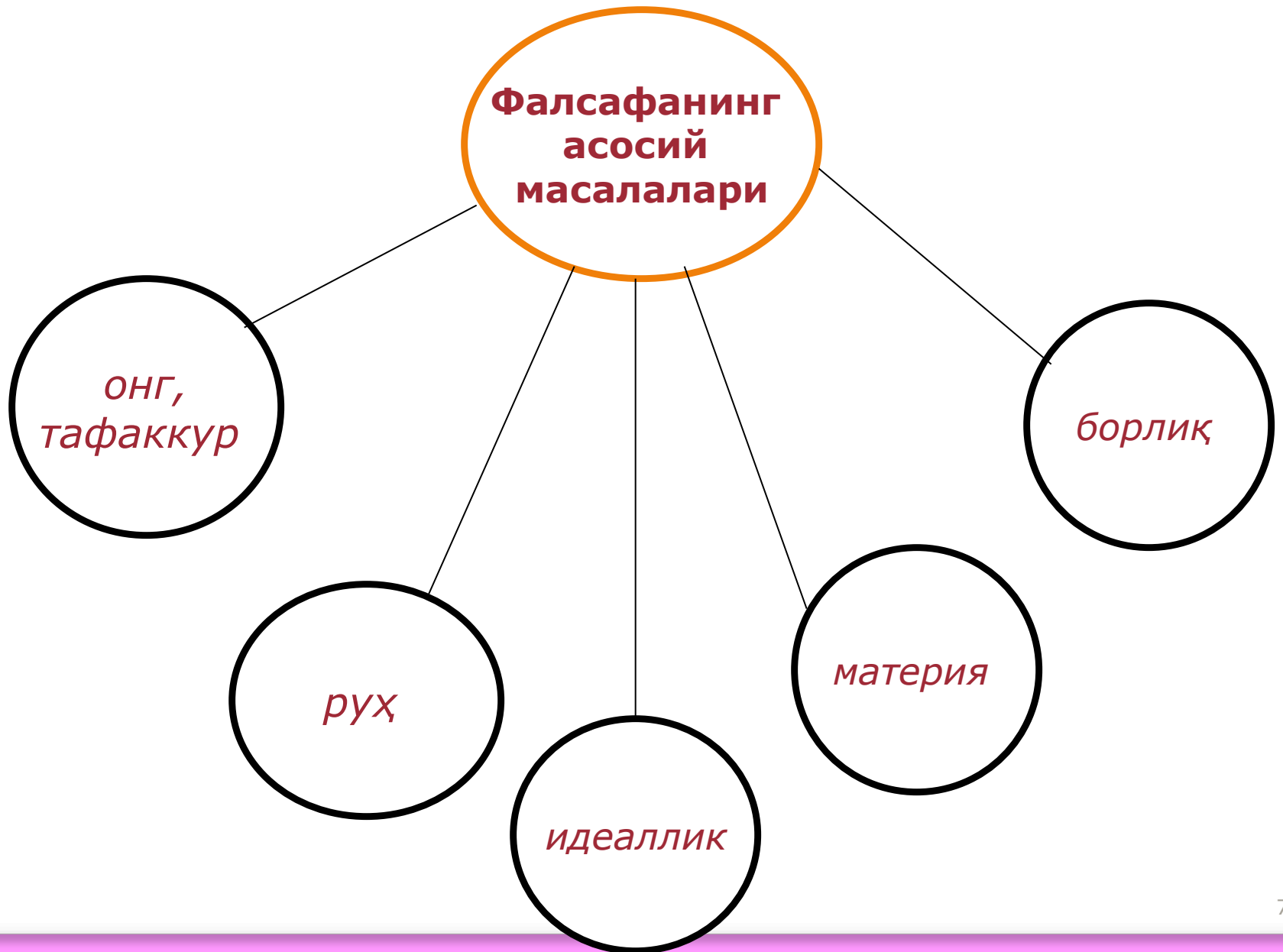
геронтология

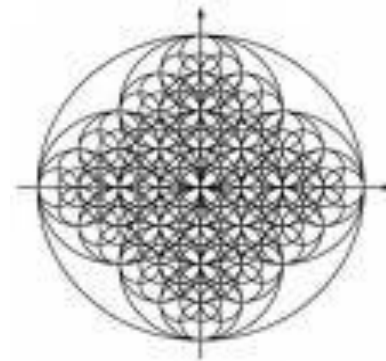
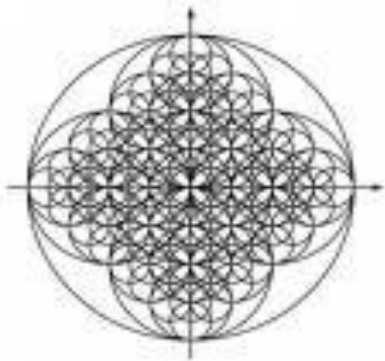
gfmboo.com

ALLDAY

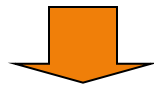

**Дунёқараш – инсоннинг ўзини қуршаган
борлиққа ва ўз-ўзига бўлган
муносабатга нисбатан ёндашувлар
tizими, шунингдек одамларнинг
мазкур ёндашувлар билан
белгиланган ҳаётий идеаллари,
этиқодлари, билиш ва фаолият
тамойиллари, қадрият ва
мўлжалларидир.**

Дунёкарашнинг умумий тушунчаси ва унинг асосий шакллари

Дунёкараш – оламга ва инсоннинг оламдаги ўрнига караш

Инсоният тарихида белгиланадиган дунёкарашнинг уч асосий шакли

Мифология

Дин

Фалсафа

Дунёқарашнинг функциялари:

Билиш функцияси

(инсонда қизиқиш уйғотувчи барча саволларни ва муайян йўл билан топиловчи жавобларни ўз ичига олади, билиш-одамлар дунёқарашини бойитади);

Қадриятларга муносабат

инсоннинг энг аввало, ўзини олий қадрият эканлигини англашга, сўнгра атрофидигиларни қадрлашга ундайди);

Хулқ-атвори белгилаш

(инсонни ўз-ўзини тарбиялаш жараёни)

Дунёқарашнинг ўзига хос асослари:

- Интеллектуал асос;
- Эмоционал асос;
- Руҳий асос;

Интеллектуал,
эмоционал ва руҳий
асослар ирода билан
уйғунликда эътиқодлар,
одамлар фаол қабул
қиладиган, уларнинг онг
даражаси ва ҳаётдаги
мўлжалларига мос
келадиган қарашларни
юзага келтиради.

Дунёқарашнинг тузилиши

Дунёни сезиш

Дунёни тушуниш

Дунёни идрок этиш

-Бу ўзини қуршаган дунёни сезгилар ёрдамида ҳиссий идрок этиш

-Бу атроф-борлиқни идеал образларда тасаввур қилиш

-Инсон ва уни қуршаган дунёнинг моҳиятини аниқлаш, шунингдек табиатда юз берувчи воқеалар ва жараёнларнинг ўзаро алоқаларини тушунишга қаратилган ақлий фаолияти

Мифология дунёкараш сифатида

Миф – бу турли халқларнинг дунёнинг келиб чиқиши, табиат ҳодисалари, фантастик мавжудотлар, худолар ва қаҳрамонларнинг ишлари ҳақидаги тасаввурини ифодаловчи муайян тарзда тизимга солинган дунёқарашдир.

Мифлар жавоб бермокчи бўлган асосий саволлар

- Оламнинг, Ернинг ва инсоннинг пайдо булиши;
- табиат ҳодисаларини тушунтириш;
- инсоннинг ҳаёти, тақдири ва ўлими; инсон фаолияти ва унинг эришган ютуқлари;
- ахлоқ, бурч, шаън саволлари.

Миф хусусиятлари

Табиатни инсонийлаштириш;

- фантастик худоларнинг борлиги, уларнинг мулоқоти, инсон билан алоқада булиши;

- абстракт мулоҳазаларнинг йуклиги (рефлексиялар);

Мифларнинг конкрет ҳаётий масалаларни ечишга қаратилганлиги (хужалик, офатлардан асраш ва б. д.);

- мифологик сюжетларнинг бир хиллиги ва юзакилиги.

Мифологик тафаккурнинг ўзига хос хусусиятлари

Бу оддий ривоят, бирор бир воқеа ҳақидаги ҳикоя эмас, балки оғзаки матннинг архаик онгдаги воқеа-ҳодисаларга, инсонга ва у яшаётган дунёга таъсир кўрсатувчи муайян борлиқ сифатидаги инъикос.

Инсоният тарихининг илк босқичларида одамлар хулқ-атвори ва ўзаро муносабатларини тартибга солиш функциясини бажарган. Чунки, унда ахлоқий қарашлар, инсоннинг борлиққа эстетик муносабати ўз ифодасини топган.

Мифологик тафаккурнинг ўзига хос хусусиятлари

Мифологияда ҳамма нарса бир, яхлит, ажралмасдир. Табиат нарсалари ва ҳодисалари инсон билан айти бир хил қонунларга мувофиқ яшайди. Инсон билан бир хил сезги, истак, майлларга эга бўлади.

Миф-кимнингдир уйдирмаси ёки ўтмиш сарқити эмас, балки, шундай бир ўзига хос тилки инсон унинг ёрдамида қадим замонларданок дунёни тавсифлаган. Ўзининг тарқоқ билимларини умумлаштирган талқин қилган, тасниф қилган ва муайян тизимга солган.

Мифда ота, оқсақол ҳукми ва қарор топган аъаналар муҳим рол ўйнайди. Ривоят ва унинг мазмунига нисбатан бундай муносабат заминида эътиқод, борлиқни бевосита, эмоционал идрок этиш ётади. Мифологик дунёқараш – дунёни яхлит тушуниш бўлиб, унда шубҳага ўрин йўқ.

Мифологик ва диний дунёқарашнинг ўзаро ўхшашлиги ва фарқи:

Ўзаро ўхшашлиги:

Миф каби дин
замирида ҳам эътиқод,
туйғу ва эмоциялар
ётади

Фарқи:

Агар мифологияда анънага,
ривоят қилувчининг
яъни оқсоқолнинг обрўсига
эътибор кучли бўлса,
динда ғайриоддий нарсаларга эътиқод
биринчи ўринда бўлади.
Олий кучлар номидан ривоят
қилувчи руҳонийлар обрўси эса,
иккинчи даражали рол ўйнади.
Дин – мураккаб маънавий тузилма
ва ижтимоий ҳодиса бўлиб,
унда эътиқод биринчи ўринга
қўйилади ва ҳамиша
билимдан устун туради.

Дин дунёқараш сифатида

Дин – дунёқарашнинг шакли булиб, инсон ҳаёти ва оламга таъсир килувчи фантастик, гайритабиий кучлар борлигига ишонишга асосланган. Диний дунёқараш оламни ҳиссий, эмоционал (рационал эмас) қабул килиш шакли билан белгиланади. Дин мифлар кўриб чиккан саволларни кўриб чиқади.

Асосий дунё динлари

- *христианлик;*
- *ислом;*
- *буддизм.*

Кўп тарқалган динлар

- *синтоизм;*
- *индуизм;*
- *иудаизм.*

Диннинг асосий функциялари:

Дунёқарашни шакллантириш
функцияси

Бутун борлиқ қачон ва
нима учун пайдо бўлган ва
бунда ғайриоддий кучнинг
оламшумул роли қандай
намоён бўлган,
деган саволларга
жавоб беради.

Коммуникатив функцияси

Мулоқот ва шахслараро
алоқаларнинг муайян
типини таъминлайди,
жамиятнинг
жипслашуви ва
яхлитлигига
кўмаклашади.

Диннинг асосий функциялари:

Тартибга солиш функцияси:

Одамлар хулқ-атворини тартибга солувчи тегишли меъёрлар ва қоидаларни белгилайди.

Компенсаторлик функцияси:

Етишмаётган ахборот, диққат-эътибор, ғамхўрлик ўрнини тўлдиради. Инсоннинг кундалик ҳаётда қондирилмаган эҳтиёжларининг ўрнини тўлдиради.

Диннинг асосий илдизлари

ПСИХОЛОГИК

Инсон интеллектининг ривожланиш даражаси ва танқидий фикрлаш қобилиятидан қатъий назар, нафақат англаш, балки эътиқод қилиш истаги ва ҳаттоки, эҳтиёжининг ҳамиша намоён бўлишидир.

ГНОСЕОЛОГИК

Оқилона билим нуқтаи назаридан дунё инсонга чексиз, мураккаб бўлиб туюлади. Ўта мушкул вазифа ақлни ўтмаслаштиради. Инсон ечимсиз муаммолар қаршисида ўзини ожиз ҳис қилади ва ақл далилларини ғайриоддий нарсалар билан Тўлдириш учун динга мурожаат қилади.

Диннинг асосий илдизлари

Ижтимоий

Муаммолар, қийинчиликларга дуч келган ва реал ҳаётда ўзига таянч топа олмаган инсон ғайриоддий кучларга умид боғлаб, нариги дунёга муржаат қилади. Уларга эътиқод қилиб, таскин топади, ва тақдирга тан беради.

Сиёсий

Турли сиёсий кучларнинг диндан ўз мафаатлари йўлида фойдаланиш имконияти ва шу тариқа уни бевосита ёки билвосита қўллаб-қуввалаш, уни жамиятдаги таъсирини кучайтиришга ҳаракат

Диний эътиқоднинг тарихий шакллари

Фетишизм у ёки бу предметни мўжизакор хислатларга, одамлар ҳаётига таъсир кўрсатиш қобилиятига эга деб ҳисоблайди. Бундай предмет илоҳийлаштирилади, сиғиниш ва топиниш объектига айланади.

Анимизм (лот. *anima* – жон) – нафақат одамлар, балки ҳайвонлар, предметлар ва борлиқ ҳодисаларини ҳам гўё руҳ, жон бошқариб туришига ишониш. Анимизм нуқтаи назаридан бутун дунё руҳли ва жонлидир.

Диний эътиқоднинг тарихий шакллари

Тотемизм негизини муайян одамлар гуруҳининг тотем, яъни сиғиниш объекти саналган аجدод деб эълон қилинадиган у ёки бу ҳайвон, ўсимлик, предмет билан умумий келиб чиқишига бўлган ишонч ташкил этади, зеро тотем мазкур жамоа ёки уруғнинг қудратли ҳомийси, ҳимоячиси ҳисобланади, уни озиқ-овқат ва шу қабилар билан таъминлайди. (Ҳиндистонда Хонумон маймуни, турли қабилаларда у ёки бу илоҳий предмет)

Магия (юнон. *mageia* – сеҳргарлик) ҳам ибтидоий дин шаклларида бири бўлиб, унинг замирида табиий кучлар ёрдамисиз сирли тарзда, масалан расм-русумлар, ўзига хос амаллар мажмуи билан нарсалар, одамлар, ҳайвонлар ва ҳатто ғайритабиий кучлар – руҳлар, инсу жинслар ва шу қабиларга таъсир кўрсатиш мумкинлигига бўлган ишонч ётади.

Политеизм – кўпхудоликка сиғиниш.
Монотеизм – яккахудоликка сиғиниш.

Монотеизм - кўп сонли худолар орасида куч-қудратда ягона бир худони фарқлаб, шу тариқа дунёвий подшо ҳукм сурувчи реал ҳаёт ҳақидаги ўз тасаввурларини ягона ва қудратли худо яшайдиган нариги дунё билан гўёки мувофиқ ҳолатга келтирилишидир, (юнон. *mono* – бир ва *theos* – худо).

иудаизм

ислом

буддизм

христианлик

**Фалсафий дунёқарашнинг
мифологик ва диний дунёқарашдан асосий фарқи:**

Агар мифологик ва диний дунёқарашда
эътиқод ва туйғуларга таянилган бўлса,
фалсафий дунёқарашда
ақл ва билимларга таянилади.

Фалсафа дунёқараш сифатида

Фалсафа – ўзига хос илмий-назарий дунёқараш тури.
Дунёқарашнинг энг юкори поғонаси ва тури, рационаллик,
системалилик, мантик ва назарий шакли борлиги билан ажралиб туради.

Фалсафий дунёқарашнинг диний ва мифологик дунёқарашдан фарқи

- фалсафий дунёқараш билимга асосланган (ишонч ёки ривоятга эмас);
- фалсафий дунёқараш рефлексив (фикрнинг ўзига қаратилганлиги);
- фалсафий дунёқараш мантикка асосланган (ички бирлик ва системага эга);
- фалсафий дунёқараш аниқ тушунчалар ва категорияларга асосланади.

Фалсафанинг дунёқараш сифатидаги эволюцияси этаплари

- **Космоцентризм** – фалсафий дунёқараш, унинг асосида оламни, табиат ҳодисаларни ташқи кучлар–Коинот (Космос)- қудрати ва чексизлиги орқали тушунтириш, унга кўра бутун борлиқ Коинот ва космик циклларга боғлиқ (бу фалсафа Қадимги Ҳиндистон, Хитой, бошқа шарқ мамлакатлари ва қадимги Грецияга хос).
- **Геоцентризм** – фалсафий дунёқарашнинг тури бўлиб, унинг асосида бутун борлиқни тушунтириб бўлмайдиган, гайритабиий куч-Худо-нинг ҳокимияти орқали тушунтириш (ўрта асрларда Европада тарқалган).
- **Антропоцентризм** – фалсафий дунёқарашнинг тури, унинг марказида инсон масаласи туради (Ренессанс давридаги Европа, янги ва энг янги даврлар, ҳозирги замон фалсафий мактаблари).

Фалсафанинг асосий масаласи ва йўналишлари

Фалсафанинг асосий масаласи – фикрнинг борлиққа муносабати, борлиқнинг эса фикрга муносабати.

Хусусияти

Ушбу масала моҳияти шундан иборатки, унинг ечими атроф-муҳит ҳақидаги билим ва инсоннинг ундаги ўрнига боғлиқ.

Материя ва онг – борлиқнинг бири-биридан ажралмас ва шу билан бирга умуман ҳар хил бўлагидир. Бунга мувофиқ фалсафа асосий масаласининг икки – онтологик ва гносеологик жиҳати мавжуд.

Гносеологик ва онтологик жиҳатларга қараб фалсафа қуйидаги асосий йўналишларга бўлинади: материализм ва идеализм, шу билан бирга, эмпиризм ва рационализм.

Фалсафа асосий масаласининг икки жиҳати:

Онтологик (борлиқ ҳақида) – фалсафанинг бу жиҳати масаланинг қўйилиши ва ечимидан иборат: қайси бири?

Онтологик жиҳатни кўриб чиқиш жараёнида эътиборга лойиқ бўлган фалсафий ёндашувлар:

- Объектив идеализм;
- Субъектив идеализм;
- Материализм;
- Кўпол материализм;
- Дуализм;
- Деизм.

Гносеологик (билишга оид)-мазкур жиҳат дунёни ўрганиш мумкинми, йўқми ва улардан қайси бири дастлабкиси, деган саволларга жавоб қидиради.

Гносеологик жиҳатни кўриб чиқиш жараёнида эътиборга лойиқ бўлган фалсафий ёндашувлар:

- Гностицизм;
- Агностицизм;
- Эмпиризм
- Рационализм.

Фалсафа асосий масаласининг онтологик жиҳати

Фалсафа асосий масаласининг онтологик жиҳатини намоён этувчи фалсафий ёндашувлар

Материализм (“Демокрит йўли”) – фалсафанинг йўналиши бўлиб, унинг намоёндалари материя ва онг муносабатларида материя биринчи ўринда деган ғояни илгари сурган.

Асосий ҳолатлари

- Материя реал мавжуддир;
- Материя онгдан қатъий назар мавжуд;
- Материя мустақил субстанция бўлиб, мавжуд бўлишда ўзидан бошқа ҳеч нарсага муҳтож эмас;
- Материя ўзининг ички қонунларига асосланган ҳолда ривожланади;
- Онг – бу юксалган материянинг ўзини акс этиш хусусияти;
- Онг – мустақил субстанция эмас, у материя билангина мавжуд;
- Онг материя билан белгинади.

Хусусиятлари:

- Материалистик йўналишга ушбу файласуфлар тегишли: Демокрит, Бэкон, Локк, Спиноза, Дидро ва бошқа француз материалистлари, Герцен, Чернишевский, Маркс, Энгельс.
- Материализмнинг қадр-қиммати фанга таянчилигида, айниқса, аниқ фанларга, фан натижалари материализмнинг мантикий исботи;
- Материализмнинг камчилиги – онг ҳақида тушунчанинг етарли эмаслиги, яъни материалистлар тушунтириб бера олмайдиган дунё ҳодисаларининг борлиги;
- Материализмда ажралиб турадиган йўналиш – **қўпол материализм**. Унинг вакиллари материяни онгдан устун қўйиб, математика, физика ҳамда кимё билан керагидан ортиқча шуғулланишади, онг материяга таъсир этади, деган фикрни қабул қилишмайди;
- Материализм фалсафанинг асосий йўналишларидан бири сифатида Қадимги Юнонистонда, 17-асрда Англия ва Францияда, 20-асрда СССРда тарқалган.

Фалсафа асосий масаласининг онтологик жиҳатини намоён этувчи фалсафий ёндашувлар

Идеализм (“Платон йўли”) – фалсафанинг йўналиши бўлиб, унинг намоёндалари материя ва онг муносабатларида онг биринчи ўринда деган ғояни илгари сурган.

Идеализмнинг мустақил йўналишлари:

Объектив идеализм
(Платон, Лейбниц, Гегель ва ҳ.к.)

Асосий ҳолатлари

- Ҳақиқатда фақат ғоя мавжуд;
- Ғоя бирламчидир;
- Бизни ўрат турган борлиқ “ғоялар олами” ва “нарсалар олами”га бўлинади;
- “Ғоялар олами” - (эйдосларнинг) олдиндан Дунё онгида (Худо ниятида) мавжуд;
- “Нарсалар олами” – моддий дунё бўлиб, мустақил мавжуд бўла олмайди ва “ғоялар оламининг” тимсолидир;
- Ҳар бир нарса – ушбу нарса ғоясининг тимсоли;
- “Соф ғоя”нинг аниқ нарсага ўзгаришида яратувчи – Худо катта роль ўйнайди;

Субъектив идеализм
(Беркли, Юм ва ҳ.к.)

Асосий ҳолатлари

- Барча нарса фақатгина билим олаётган субъектнинг онгида мавжуд;
- Ғоялар – инсоннинг ақлидир;
- Моддий нарсаларнинг тимсоллари (ғоялари), шунингдек, фақатгина ҳиссий туйғулар орқали инсоннинг ақлида мавжуд;
- Инсоннинг онгидан ташқарида на материя ва на руҳ мавжуд.

• Алоҳида ғоялар (“ғоялар олами”) бизнинг онгимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд.

Хусусиятлари:

- Идеализмнинг камчилиги:
 - “соф ғоялар” мавжудлигининг ишончли (мантикий) тушунтирилишини йўқлиги ва “соф ғоялар”нинг аниқ нарсаларга (материя ва ғоянинг пайдо бўлиш механизмига) айланишидир;
- Идеализм фалсафанинг йўналиши сифатида Платон даврида Юнонистонда, ҳозирги кунда АҚШ, Германия, Ғарбий Европанинг қатор мамлакатларида мавжуд.

Фалсафа асосий масаласининг онтологик жихатини намоён этувчи фалсафий ёндашувлар

Дуализм – фалсафанинг ораликли (келишувчи) йўналиши бўлиб, бунда материализм ва идеализм қутбий (бир-бирини тақозо этувчи) муносабатда мавжуд бўлади.
Мазкур йўналишга Р.Декарт асос солган.

Асосий ҳолатлари:

- Иккита мустақил субстанция мавжуд: моддий (давом этиш хусусиятига эга бўлган) ва маънавий (фикрлаш хусусиятига эга бўлган);
- Дунёда барча нарсалар ёки у бу субстанциялардан келиб чиққан (яъни моддий нарсалар моддий, маънавий нарсалар маънавийдан келиб чиққан);
- Инсонда бир вақтнинг ўзида иккита субстанция мужассамлашган – ҳам моддий, ҳам маънавий; материя ва онг (руҳ) – ягона борлиқнинг икки қарама-қарши ва ўзаро боғлиқ томонларидир;
- Фалсафанинг асосий масаласи (қай бири бирламчи – онгми, материями) аслида мавжуд эмас, чунки материя ва онг бир-бирини тўлдиради ва доимо мавжуд.

Деизм - фалсафанинг йўналиши бўлиб, унинг тарафдорлари (18-асрнинг француз зиёлилари) Худонинг бориғини тан олишган, уларнинг фикрича, Худо бир марта дунёни яратиб, оламнинг кейинги ривожланишида иштирок этмайди ва инсонларнинг ҳаёти ва ҳатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатмайди (яъни, Худони деярли ҳеч қандай “мажбуриятлар”га эга эмас, фақатгина рамзий, деб тан олишган). Деистлар, шунингдек, материяни руҳий деб ҳисоблашган ва материя билан руҳни бир-бирига қарама-қарши қўйишмаган.

Фалсафа асосий масаласининг гносеологик жиҳати

Эмпиризм – асосчиси Ф.Бэкон, эмпиристлар билимнинг асосида фақат тажриба ва ҳиссий туйғулар ётади, онгда тажрибадан олдин ҳеч нарса мавжуд эмас, деган фикрни илгари суради.

Рационализм – асосчиси Р.Декарт, рационалистлар ҳақиқий (ишончли) билим фақатгина ондан келтириб чиқарилган бўлиши керак ва билим ҳиссий тажрибага боғлиқ эмас, деган фикрни илгари суради.

Иррационализм – асосчилари Ф.Ницше, А.Шопенгауэр, иррационалистларнинг фикрича, рационалистларнинг фикрлари ички мантиққа эга эмас, шунинг учун ҳақиқий билимни фақат ақл билан тўла тушунтириб бўлмайди.

Гностицизм – асосчилари материалистлар, гностиклар билишнинг ҳозирги ҳолати ва келажагига оптимистик руҳда қарайдилар. Уларнинг фикрича, дунёни билиб бўлади, билим олиш имконияти эса, чекланмаган.

Агностицизмнинг энг кўзга кўринган вакили И.Кант, агностиклар инсоннинг дунёни билишини инкор этади, яъни дунёни англаб бўлмайди, англаш имкониятлари инсоннинг билиш имкониятлари билан чекланган деб ҳисоблайди.

Фалсафа асосий масаласининг ҳозирги кундаги аҳволи ва истиқболи

Фалсафанинг асосий масаласига камроқ эътибор қаратиш таъминоти кузатилмоқда, чунки у жуда мураккаб ечимга эга.

Ҳозирги кунда файласуфларнинг минг йиллик изланишларига қарамай, фалсафанинг асосий масаласи на онтологик ва на гносеологик тарафдан ечимга эга эмас ва бу масала абадий ечимга эга бўлмаган фалсафа муаммоси бўлиб қолади.

К.Ясперс, М.Хайдеггер, А.Камю ва бошқалар келажакда фалсафанинг янги масаласи – экзистенциализм, яъни инсон муаммоси, унинг мавжудлиги, шахсий маънавий дунёсини бошқара билиши, жамиятнинг ичида ва жамият билан ўзаро муносабатларда бўлиши, танлаш ҳуқуқига эгаллиги, ҳаётнинг мақсадини топиши ва ҳаётда ўз ўрнини, бахтини топиши муаммоси вужудга келиши мумкинлигига асос солишди.

Фалсафани
ўрганишдаги
ёндашувларар

идеализм

материализм

дуализм

Объектив
идеализм

Субъектив
идеализм

Содда
материализм

Механистик
материализм

Фалсафий билимнинг ўзига хос хусусиятлари

- фалсафий дунёқарашнинг ўзига хослиги унинг икки томонлилигида, чунки у илмий билим билан умумийликка эга (предмети, методлари, мантикий-тушунчавий аппарати), лекин шу билан бирга илмий билим бўла олмайди;
- Фалсафанинг бошқа фанлардан асосий фарқи унинг *назарий дунёқарашлилигида*, инсоният йиққан билимларнинг умумийлаштирувида;
- фалсафанинг предмети бошқа фанларнинг предметидан кенгрок, фалсафа умумийлаштиради, бошқа фанларни бирлаштиради, лекин ютиб юбормайди, ўз ичига бутун илмий билимни олмайди, улар тепасида турмайди;
- мураккаб структурага эга (онтология, гносеология, мантик ва б. уз ичига олади);
- умумий назарий характерга эга;
- бошқа фанларнинг асосида етувчи бирламчи, асосий ғоя ва тушунчаларни ўз ичига олади;
- кўп нарсаларда субъектив – ўзида инсон ва алохида файласуфларининг дунёқараши акс эттиради;
- объектив билим ва қадриятларнинг, ахлоқий идеалларнинг бирлиги бўлиб, давр таъсири остида бўлади;
- нафакат билиш предмети балки билиш механизмини ҳам ўрганади;
- рефлексия хусусиятига эга – фикрнинг ўзига қаратилганлиги (яъни билим ҳам предметлар оламига ҳам ўзига қаратилган);
- файласуфлар яратган доктриналар таъсири остида бўлади;
- шу билан бирга динамик – доим ривожланади ва янгиланади;
- категориялар–аниқ умумий тушунчаларга суянади;
- ўзининг мохиятига қура тугалланмас;
- инсоннинг (англаётган субъектнинг) билиш қобилияти билан чекланган, ечиб бўлмайдиган, «доимий» масалаларга эга (борликнинг пайдо бўлиши, онг ёки материянинг бирламчилиги, хаётнинг пайдо бўлиши, рухнинг абадийлиги (ўлмаслиги), Худонинг бор ёки йўклиги, унинг оламга таъсири), бу масалалар ҳозирги кунда мантиқий ечимига эга эмас.

Материалистлар -дунё
азалдан моддий,
онг эса бу материянинг
маҳсулидир,
деб ҳисобловчилар

Идеалистлар-дунё
замирида материядан олдин пайдо
бўлган ва уни яратувчи идеал
нарсалар ва ҳодисалар ётади,
деган фикрни ҳимоя
қилувчилар.

Материализм ("Демокрит йули") – фалсафадаги йуналиш, унинг тарафдорлари материя ва онг муносабатларида материя бирламчи деб ҳисоблашган.

Асосий коидалари

- материя реал мавжуд;
- материя онгдан мустакил мавжуд (яъни фикрловчи жонзотлардан, у ҳақдаги фикрлар бор еки йуклигига карамасдан мустакил, мавжуд);
- материя мустакил субстанция - мавжуд булиши учун ўзидан бошқа нарсага мухтож;
- материя ўзининг ички конунлари оркали ривожланади ва мавжуд булади;
- онг (рух) юкори ташкил этилган материянинг ўзини акс эттириш хусусияти (модуси);
- онг материя билан бирга мавжуд бўлган мустакил субстанция эмас;
- онг материя (борлик) билан белгиланади.

Хусусиятлари

- материалистик йўналишида фаолият кўрсатган файласуфлар: Демокрит; милет мактаби файласуфлари (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен); Эпикур; Бэкон; Локк; Спиноза; Дидро ва бошқа француз материалистлари; Герцен; Чернышевский; Маркс; Энгельс; Ленин.
- материализмнинг кучли тарафи – фанга суяниши, асосан аниқ ва табиий фанларга (физика, математика, химия ва б.), материалистлар карашларининг мантикий исботланиши.
- материализмнинг заиф тарафи – онгнинг мохиятини тулик очиб бермагани, оламда материалистлар тушунтира олмайдиган ходисаларининг мавжудлиги.
- материализмда махсус йўналиш - *вульгар материализм* ажратилади. Унинг намоёндалари (Фохт, Молешотт) материянинг ролини абсолютлаштиради, материяни фақат физика, математика, химия нуктаи назаридан куриб чикади, Унинг механик томони билан кизикишади, онгнинг борлиги ва материяга таъсирини тан олишмайди.
- Материализм фалсафанинг асосий йўналиши сифатида Демократик Грецияда, эллинистик давлатларда, Англиянинг, Франциянинг буржуа революциялари даврида (XVII- XVIII аа.), XX асрда СССР ва социалистик мамлакатларда тарқалган.

**ахлоқий
функцияси**

одамлар хулқ-атвори
ва у ёки бу жамиятда
юзага келувчи
муносабатлар
билан боғлиқ

**тарбиявий
функцияси**

инсонни шахс сифатида
тарбиялаш ва камол
топтиришда фалсафанинг
роли ва аҳамияти
билан боғлиқ

**аксиологик
функцияси**

ҳаётнинг маъноси,
ўлим ва умрбоқийлик
масалаларини кун тартибига
қўйиш, у ёки бу ҳаракат, воқеа,
ҳодисага «яхши»,
«ёмон», «муҳим», «фойдали»,
«фойдасиз» категорияларга
баҳо бериш

**гносеологик
функцияси**

тажрибада синаш, тавсифлаш
ёки шак-шубҳасиз инкор
этиш мумкин бўлмаган,
яъни фан очиб бериш

**Фалсафанинг
функциялари**

**методологик
функцияси**

фалсафада ҳам,
айрим фанларда
ҳам муҳим рол
ўйнайдиган ҳар хил
категорияларни ишлаб
чиқишидан иборат

**интегратив
функцияси**

реал борлиқнинг янги
ва янги объектлари
ва ҳодисалари инсон
назарий тадқиқотлари
соҳасидан
ўрин олиши

**маданий
Функцияси**

одамлар дунёқарашини
кенгайтириш, уларда билишга
қизиқиш уйғотиш,
назарий фикрлаш
маданиятини
шакллантириш
ва ривожлантириш

Фалсафа фанининг таркиби:

Фалсафа фанида ўрганиладиган асосий бўлимларга тегишли масалалар:

- Борлиқнинг моҳияти;
- Борлиқнинг ташкил топиши;
- Материя (субстанция), унинг кўринишлари;
- Онг, унинг келиб чиқиши ва табиати;
- Онг ва материянинг ўзаро муносабати;
- Ҳушсизлик;
- Инсон, унинг моҳияти ва мавжудлиги;
- Жон ва инсон маънавий дунёси;
- Жамият;
- Табиат;
- Табиат ва жамият;
- Жамият ҳаётининг маънавияти;
- Жамият ҳаётининг моддий-иқтисодий соҳаси;
- Жамиятнинг ижтимоий соҳаси;
- Цивилизация ва маданият;
- Экология, тириклик муаммоси;
- Билимнинг хусусияти;
- Фалсафа категориялари;
- Ҳаракат;
- Диалектика ва унинг қонуниятлари

Фалсафа дунёни англаш усули сифатида

- Фалсафа реал ҳаёт билан узвий боғлиқ ва доим инсон борлигининг энг муҳим муаммоларини англаб етишга қараб мўлжал олади.
- Ҳозирги даврнинг муҳим муаммоси – глобаллашув ва уни фалсафадаги бутунлай янги мавзу сифатида фалсафий англаб етиш зарур.
- Фалсафа инсонни шахс сифатида тарбиялаш ва камол топтиришда муҳим аҳамиятга эга.
- Фалсафа фактларни эслаб қолишни ўргатмаслиги, балки мулоҳаза юритиш ва саволларга жавоб бериш қобилиятини ривожлантириши лозим. Фалсафадан сабоқлар инсон ҳар бир масала юзасидан мутафаккирлар фикрига мурожаат этмасдан, ўзи мустақил ўйлашни ва ўз ақлига қулоқ солишни ўрганишини назарда тутмоғи даркор. Айни шу сабабли фалсафанинг вазифаси инсонга мулоқот қилишни ўргатиш, у ўз шахсиятининг аҳамиятини кўрсатишга эмас, балки ҳақиқатнинг тагига етишга ҳаракат қилишига эришишдан иборат.

- *Фан фалсафадан қанча кўпроқ ажралса, унда шунча кўпроқ масала ва муаммолар пайдо бўлади.*

Фалсафа ва фаннинг умумий жиҳатлари

```
graph TD; A[Фалсафа ва фаннинг умумий жиҳатлари] --- B[Аввало ақлга таянади ва оқилона билимни яратишга ҳаракат қилади]; A --- C[Ўрганилаётган объектлар ва ҳодисаларнинг қонунлари ва қонуниятларини аниқлашга қараб мўлжал олади]; A --- D[Категориялар апаратини яратади, ўзлари илгари сурган қоидаларни асослайди, уларга далил-исбот келтиради ва яхлит тизимларни яратишга ҳаракат қилади];
```

Аввало ақлга таянади ва оқилона билимни яратишга ҳаракат қилади

Ўрганилаётган объектлар ва ҳодисаларнинг қонунлари ва қонуниятларини аниқлашга қараб мўлжал олади

Категориялар апаратини яратади, ўзлари илгари сурган қоидаларни асослайди, уларга далил-исбот келтиради ва яхлит тизимларни яратишга ҳаракат қилади

Фалсафа ва фаннинг фарқли жиҳатлари

Фалсафа:

Фалсафа илмий билимлар ва далиллардан кенг фойдаланади, бироқ унинг узил-кесил хулосалари ишончли деб ҳисобланиши мумкин эмас, зеро улар асосан файласуфларнинг субъектив фикрлари ва мулоҳазаларига асосланади.

Фан:

Фан моҳият-эътибори билан исботланган ва синалган билимлар олишга ҳаракат қилади, бунда олинган билимларни текшириш ёки рад этиш имкониятининг мавжудлиги бу билимлар ҳақиқийлиги ва илмий жиҳатдан асосланганлигининг муқаррар шарти ҳисобланади.

Фалсафа ва фаннинг фарқли жиҳатлари

Фалсафа:

Фалсафа аниқ прогноз бера олмайди.

Фалсафа доим у ёки бу файласуф номи билан боғланади. Унинг ғоялари, асарлари тўлиқ бўлиши ва уларга бошқа файласуфлар қўшилиши ва қўшилмаслиги ҳам мумкин.

Фан:

Фандаги илмий далиллар прогноз қилиш имконини беради.

Фан эса, моҳият-эътибори билан жамоа меҳнати маҳсулидир.

Фалсафа ва фаннинг фарқли жиҳатлари

Фалсафа:

Фалсафада ягона тил ва ягона тизим мавжуд эмас, фикрларнинг ранг-баранглиги меъёр саналади.

Фан:

Фанда эса, монизм ҳукм суради, чунки ҳеч бўлмаса фаннинг у ёки бу муайян соҳасидаги асосий тамойиллар, қонунлар ва категориялар тизимига нисбатан ёндашувлар бирлиги албатта мавжуд бўлади.

Фалсафий билимларни тажрибада синаш мумкин эмас

Фаннинг моҳияти

Кенг маънода

Бутун инсон фаолияти жабҳаси бўлиб, унинг вазифаси борлиқ ҳақидаги объектив билимларни ўрганиш ва илмий назарий тизимга солишдан иборат

Топ маънода

Фан муқаррар тарзда табиат, жамият, тафаккурнинг у ёки бу объекти (ҳодисаси) ҳақидаги илмий билимларнинг қатъий тартибга солинган, изчил тизими

ФАН ТАРАҚИЁТИНИНГ АСОСИЙ БОСИЧЛАРИ

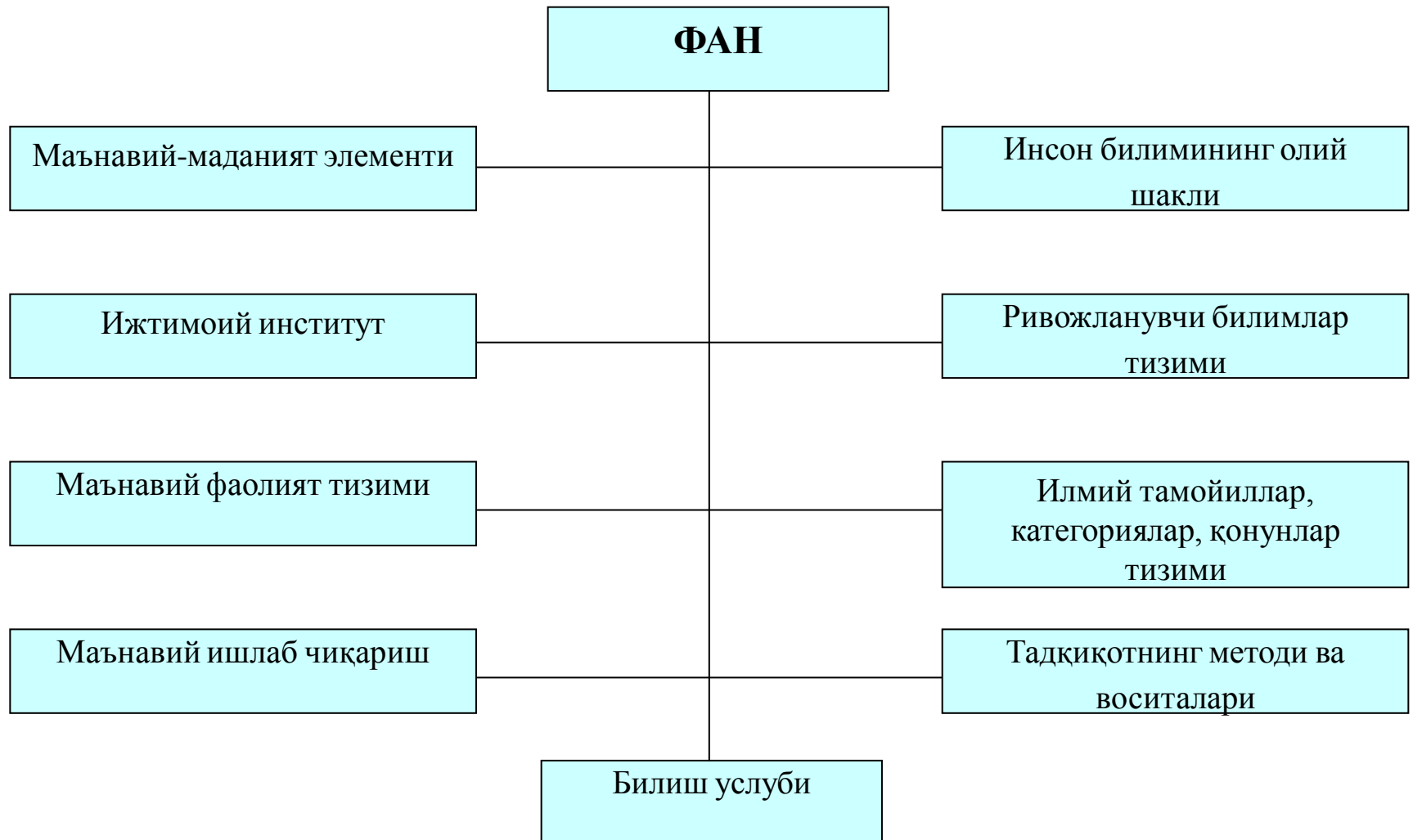
Илк фан тараққиёти босқичи милоддан
Аввалги I-асрдан XVI асргача

Классик XVI-асрдан XIX –аср охиригача

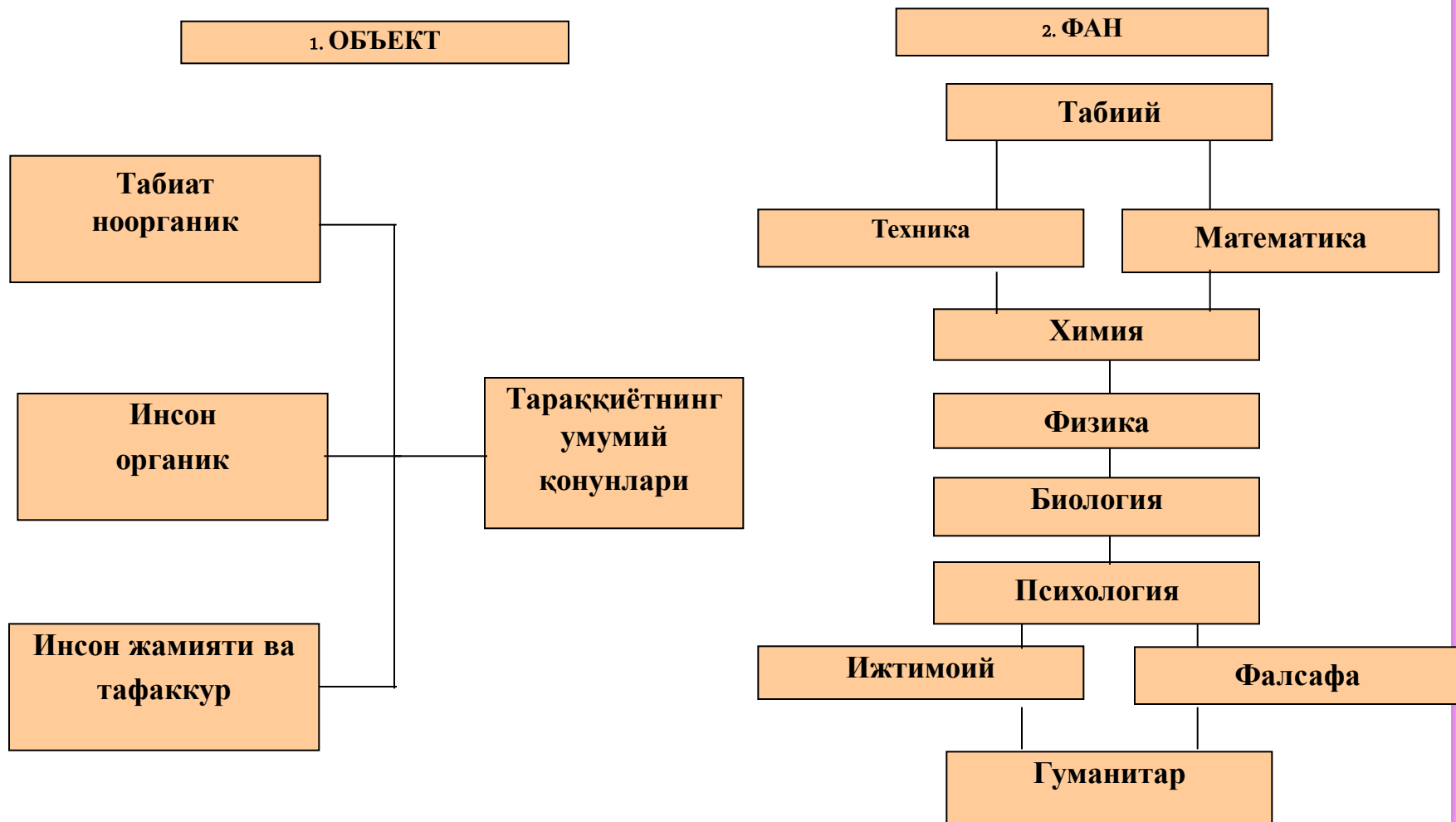
Ноклассик XIV-аср охридан XX-асрнинг
70-йилларигача

Постноклассик XX –асрнинг
70- йилларидан ҳозирги давргача

ФАННИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

ФАНЛАРНИНГ ТАСНИФИ

ФАННИНГ УМУМИЙ ВАЗИФАЛАРИ

ФАННИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Билиш вазифаси

Фаннинг билиш
жараёнида
нарсаларнинг
моҳиятини аниқлаш
имконияти

Мантиқан ҳаракат қилувчи вазифаси

Фаннинг жамият ва
инсон фаолиятини
ўзгаришида иштирок
қилиши

ФАН ТАРАҚҚИЁТИ ҚОНУНИЯТЛАРИ

Фан тараққиётининг асосий қонуниятлари

Фан тараққиёти жамият ва ижтимоий тажриба
эҳтиёжлари билан асосланади

Фаннинг нисбий мустақиллиги тажрибанинг
конкрет вазифалари билан эмас, балки билиш
жараёни тараққиёти даражалари билан белгиланади

Ғоялар ва тамойиллар, назария ва тушунчалар,
фан методи ва услубларидаги ворисийлик,
мақсадга йўналган жараёндаги ички бирлик
сифатида билишдаги узлуксизлик

Фаннинг аста-секинлик билан ривожланиши-
фаннинг назарий асослари унинг тушунча ва
тасаввур тизимларининг (дунёнинг илмий
манзараси) нисбатан барқарор (эволюцион) ва
шиддатли (революцион) даврларининг
алмашинуви

Фаннинг барча соҳаларининг ўзаро таъсири ва
ўзаро алоқаси, натижада бир фан предмети
бошқа фан методи ва предметлари билан
ўрганилиши мумкин ва шарт

Танқиднинг эркинлиги, бахсли ёки ноаниқ
масалаларни муҳокама қилиш, турли
фикрларнинг эркин тўқнашуви

Танқидийлик - фан доимо ўзининг энг мукамал
натижаларини ҳам қайта кўриб чиқиши ва
шубҳаланиши мумкин

Фаннинг таснифи

Математик фанлар:

1. Математик мантик
2. Математика
3. Амалий математика
(кибернетика, информатика)

Техник ва технологик амалий фанлар:

1. Космонавтика
2. Техник физика
3. Metallургия
4. Тоғ-кончилик
5. Қишлоқ хўжалиги
6. фанлари
7. Тиббиёт фанлари

Фалсафий фанлар:

1. Онтология
2. Гносеология
3. Мантик
4. Ижтимоий фалсафа
5. Этика
6. Эстетика
7. Фалсафа тарихи

Ижтимоий фанлар:

1. Тарих
2. Археология
3. Этнография
4. Иқтисодий география
5. Статистика
6. Иқтисодий фанлар
7. Ҳуқуқшунослик
8. Санъатшунослик
9. Тилшунослик
10. Психология
11. Педагогика

Табиий фанлар:

1. Механика
2. Астрономия
3. Физика
4. Астрофизика
5. Физикавийкимё
6. Кимё
7. Геохимё
8. Геология
9. География
10. Биология
11. Биокимё
12. Физиология
13. Антропология

Фаннинг таснифи

Табиий – математик фанлар:

Математика

Макромеханика

Квант ёки микромеханика

Суператом ёки макромеханика

Фанлар интеграцияси

Физикавий кимё

Кимёвий физика

Геокимё

Биокимё

Психология

Зоопсихология

Антропология

Тарих

География

Геология

Биология

Ботаника

Фан тараққиётига ёндашувлар:

Сциентизм

Фан-техника тараққиётининг ижобий жиҳатларини мутлоқлаштиради.

Антисциентизм

Сциентизмдан фарқли, фан-техника ютуқларига салбий муносабатда бўлиб, оқилоналикни оқламайди.

ХУЛОСА

Дунёқараш бу инсоннинг дунёга, ундаги воқеаларга муносабатлари ва ундаги ўрни ва ҳаёт мазмуни ҳақидаги энг умумий қарашлари тизими.

Инсоният тарихида дастлаб мифологик дунёқараш шаклланган бўлиб, унда инсон атроф муҳит билан бирлашади ҳамда на табиат ва на ўз уруғидан ажралмаган ҳолда намоён бўлади. Диний дунёқарашга оламни бу дунё у дунёва ғайри табиий дунёга бўлиш хос. Диннинг асоси ғайритабиий кучларга ишонч билан йўғрилган.

Фалсафа мифологик ва диний дунёқарашдан ўзининг атроф муҳитга танқидий муносабати асосидаги дунёқарашли функциясини бажаради, гносеологик ва онтологик категорияларга мурожаат қилиб мантиқий хулосалар чиқаради.

Фалсафа назарий асосланган дунёқараш, умумий категориялар, инсоннинг оламга фаннинг табиат ва жамият ҳақидаги ютуқларига таянилган назарий муносабати .

Фалсафанинг аҳамияти, унинг инсонни ўз- ўзини, оламни англашга, ижодий баркамолликка йўналтира олишидадир.

